

STOLETÍ FOLKLORISMU (DVA PŘÍKLADY POUŽITÍ POJMU FOLKLORISMUS NA POČÁTKU 20. STOLETÍ)

Richard Jeřábek

S obtížně definovatelným pojmem "folklorismus" se v české národopisné terminologii setkáváme zhusta teprve od doby, kdy se po polovině šedesátých let rozšířil z německé národopisné produkce takřka po celé Evropě. Předtím se sice nahodile objevoval, ale dosud nebylo zcela přesně zjištěno, kdo byl jeho otcem a v jakých souvislostech byl používán.¹ Zásluha o jeho včlenění do národopisné terminologie se zpravidla připisuje Hansu Moserovi, který jím operoval od počátku šedesátých let.² U nás zdomácněl tento termín především pod vlivem rozsáhlé mezinárodní ankety, kterou uvedl Hermann Bausinger³ a do níž zasáhly některé vědecké autority tehdejší doby. Ještě dlouho volně doznívala v četných diskusních příspěvcích porůznu uveřejňovaných v odborném tisku.⁴

Z našich národopisců se na této anketě bohužel nikdo nepodílel. V českých pomůckách se předtím tento pojem nevyskytoval, dokonce ani v posledním velkém slovníku, který podchycuje ve velkém rozsahu naši slovní zásobu.⁵ Taktéž české slovníky cizích slov nevzaly jeho existenci na vědomí, s jedinou výjimkou,⁶ kde je ovšem definován obsah pojmu folklorismus velmi zúženě a nevystižně jako 1. folklorní, národopisný ráz, a 2. snaha uplatňovat, zdůrazňovat folklor.

Přitom se však ukazuje, že byl v českém prostředí použit již na počátku našeho století v jednom z významů, jež si podržuje podnes. K dokladu o tomto jeho časném výskytu mne před desíti lety přivedlo soustavné vyhledávání pasáží i jednotlivých zmínek o národopisné tematice v díle Karla Čapka.⁷ Byli to bratří Čapkové, kteří se snad jako první u nás, a to s velkou pravděpodobností bez nějaké závislosti na zahraniční terminologii, zmínili o folklorismu v roce 1910, když v novinové zprávě napsali doslovně: "Největší prospěch z této málo významné výstavky slovenských malířů je, že lze zde i nejzarytějšímu fanatiku jasně poznati, že folklór jakožto vlastní obsah malování nestačí. To poznávají zřejmě i ti-to slovenští malíři a snaží se zaujmouti vůči folklóru stanoviska spíše výtvarná, malířská, než nacionálně intimní; výsledek toho je, že domácí charakter folklorismu se u některých stírá a že umění slovenských malířů nabývá povahy internacionálnější." A k tomu dodali, že jde o "úpadek ornamentiky industrializované dekorativní tvorby slovenského lidu," kdy "práce již nejsou vytvářeny, nýbrž

chladně a bez pravého vědomého vkusu imitovány podle prací starších; ornament zde zhrubuje, koloritní smysl se stírá, a tak vzniká cosi, čeho nelze ani obchodně, ani řemeslně zužítkovat pro praktické potřeby, ani pietně ctíti jako rasové umění, neboť není zde již ani umění, ani neporušené lidovosti."⁸

Znovu, ale v poněkud jiném významu se u Karla Čapka objevuje pojem folklorismu v roce 1935, kdy jej chápe jako poznamenání literatury nebo výtvarného umění folklorem, čímž se ovšem v té době zhusta rozuměla celá lidová kultura: "Slovenské romány ... se zřetelně vyznačují odvratem od folklorismu. Tady vesnice přestala být celkem národopisným a je záměrně pojata jako celek demografický: spisovatel už nechce být okouzleným pozorovatelem a chvalořečníkem tradicionální duše lidu, nýbrž čímsi jako sociologem dědinského kolektivu."⁹

Klasifikaci kritizované metody v umění spíše hanlivě pociťovaným pojmem folklorismus v pracích bratří Čapků je třeba chápat jako výraz jejich takřka důsledného odporu k bezduchému vnějškovému přejímání lidových tradic nejen do moderní kultury a umění, ale do současného života vůbec. Jadrně to vyjádřili v glose *Creatura naturans*, když se posmívali postoji jistého pana R. v Moravsko-slezské revui, podle jehož představ by Morava měla vyhlížet asi takto: "Slovácko od Bečvy k Myjavě, od Hrozenkova až k Divákům má býti immunisováno jako Národní park naší Moravy. Tam pod ochranou zákona budou žít Slováci a moravští autoři i malíři ve svém původním stavu, po starém, nevyrušování ze svého specifického způsobu života. V celém tomto kraji, jež uchoval nedotčeny své staré národní tradice, nebude povoleno nic nestylového, nelidového, nemoravského a jmenovitě nebudou zde zřizovány továrny. V celém tomto území bude připuštěno vystavěti jedinou továrnu: velkou židovskou betonovou parní fabriku, patrně v Hodoníně nebo v Uherském Hradišti, produkující ve velkém slovácký lidový průmysl, výšivky, pentle, žudra a umělé kosárky z celluloidu."¹⁰ Jejich sestra Helena vzpomíná, že Karel s Josefem svérázu říkali "svéreiz!"¹¹

Do téže doby, kdy vyslovovali své vyhraněné názory na možnosti nakládání s lidovým kulturním dědictvím, spadá další z dosud neznámých příspěvků z roku 1912, který dokonce nese pojem folklorizam, tj. folklorismus,

přímo v názvu a jehož autorem byl zatím blíže neidentifikovaný srbský architekt Dragutin Vukioštri.¹² Tento jeho článek jsem náhodou našel při listování některými srbskými časopisy a zaujal mne nejen výskytem tohoto pojmu, ale také tím, že autor - na rozdíl od bratří Čapků - zaujímal k fenoménu folklorismu zcela odlišný postoj, který vyjadřuje těmito slovy: "Sílení zájmu o dekorativní umění koncem 19. století v prostředí celého kulturního světa, nový rozmach, obecná snaha, aby se umění znovu přiblížilo životu, od něhož bylo dlouho, po věky odtrženo: to mne již v mladých letech vedlo ke zkoumání nových pramenů našeho umění." Při svých cestách po Dalmácii sledoval nejen staré, ale i nové ornamentální motivy, které se v té době ještě vytvářely v lidovém prostředí, a tato inspirace ho učinila teoretikem a propagátorem hnutí folklorismu v Srbsku. Vysvětluje to následujícím způsobem: "Později, když jsem viděl, jak se v Evropě živě pěstuje literární, umělecký i historický folklorismus, začal jsem shromažďovat všechny i nejnepatr-

nější vesnické okrasy (malby barevné) a v nich jsem zjistil, že jsou upřímnější než cizí dekorativní motivy, které lze vidět v našich městech." To ho přivedlo k přesvědčení, že "naš dekorativní umělec nebo dekoratér architekta, když chce být na výši doby, když chce být originální v dobrém smyslu, plodný a využívaný svým národem, musí se vzdalovat od města, od těch pramenů vumělkovanosti, a hledat osvětlení po našich vesnicích a horách. - ...při aplikování lidového umění na průmysl a stavitelství musí umělec vytvářeti nové stylistické formy, nikoli je kopírovat a využívat jen proto, že jsou to lidové malby (dekorativní prvky), jak to činí např. Maďaři. Lidé slabého srdce a omezeného obzoru tvrdí, že takové rozvíjení umění není možné. - Po dvou desetiletích zasvěcených lidovému umění i dnes se zadostiučiněním vidím, jak je folklorismus přijímán u velkých, kulturních národů a jak se i dále pěstuje," psal Vukioštri. Věřil v působení atavismu, dědictví a následnictví a proklamoval dokonce požadavek zavést folklorismus do škol, nad-

Výtvarný folklorismus v předvolební kampani v roce 1990. Foto R. Jeřábek

chnout jím mládež a dát jí větší a bujnější ideje, protože "folklorismus nás přibližuje životu, protože on sám je život, jeho věrný, upřímný výraz." Hlásal ideu vytvářet nové umění, nový a první srbský a nikoli cizí byzantsko-řecký nebo vídeňský umělecký styl: "Z toho důvodu já bráním nacionalismus pro naše nové dekorativní umění." Na závěr vyslovil touhu, "aby se náš umělec nadechl našim folklorem a aby nám tak napojen národním duchem dal nové stylistické tvary, které by mohly oplodnit nové moderní umění." Stanoviska Dragutina Vukiostriho lze dost snadno vysvětlit jinou kulturní a uměleckou tradicí v jihovýchodní Evropě, do níž vlivy obecného vývoje ve vyspělejších zemích zasahovaly jen okrajově a s velkým časovým zpožděním. Zatímco národní vědomí na Balkáně se teprve probouzelo nebo oživovalo, v západní

a částečně i střední Evropě už začínalo uvadat a nacionalismus se stával brzdou dalšího kulturního a uměleckého vývoje.

Tímto byť drobným příspěvkem bychom rádi přispěli k obohacení dosavadních znalostí o stáří a rozšíření ambivalentního pojmu folklorismus, který se dodatečně stal pojmenováním pro jev ve svých zárodečných formách podstatně starší a jehož obsah se v průběhu let pronikavě rozšířil a změnil. Fenomén, který tento pojem označuje, zdá se však být pevně a ještě nadlouho etablovaný a z rozmanitých důvodů, ať už vlasteneckých, ideologických a politických, anebo turistických a ekonomických,¹³ a často až nezaslouženě hýčkaný skoro v celém světě a v celém 20. století - století folklorismu.

Poznámky

1. Občas bývá poznamenáváno, že jde o kulturněsociologický výraz, který Hans Moser do národopisného pojmosloví převzal a uvedl jej v život. Viz P. Heintz: *Sozialer Wandel*. In: *Soziologie*. Hg. von R. König. Frankfurt 1958, s.274. - Rozhodně však není pravda, že H. Moser byl první, kdo pojem folklorismus v roce 1962 vyslovil, jak uvádějí M. Leščák a O. Sirovátká: *Folklor a folkloristika (O lidovej slovesnosti)*. Bratislava 1982, s. 163. - Obdobně J. Burszta v hesle "folklorizm" (in: *Słownik etnograficzny. Terminy ogólne*. Warszawa - Poznań 1987, s.131) mylně soudí, že tento termín byl použit teprve v šedesátých letech 20. století. - *Słownik folkloru polskiego*. Red. J. Krzyżanowski. Warszawa 1965, ani R. Vulcănescu: *Dicționar de etnologie*. București 1979, ještě heslo folklorismus neobsahuji. - Podle V. Je. Guseva (heslo "folklorizm" in: *Vostočno-slavjanskij folklor. Slovar naučnoj i narodnoj terminologii*. Minsk 1993, s. 406-407) byl původcem pojmu "le folklorisme" francouzský folklorista Paul Sébillot (*Folk-Lore. Littérature orale et ethnographie traditionnelle*. Paris 1903), bohužel však nepřecizuje, kdy a kde se tak stalo. Nadto cituje jména ruských badatelů M. K. Azadovského, Ju. M. Sokolova a V. M. Žirmunského, kteří údajně používali tento pojem ve třicátých letech 20.století pro příklon některých spisovatelů k lidovým tradicím, zejména orálním.
2. H. Moser: *Vom Folklorismus unserer Zeit*. Zeitschrift für Volkskunde 58, 1962, s. 172-209. - H. Moser: *Der Folklorismus als Forschungsproblem der Volkskunde*. Hessische Blätter für Volkskunde 55, 1964, s. 9-57. - Srov.

- G. Heilfurth: *Volkskunde*. In: *Handbuch der empirischen Sozialforschung* 1. Hg. von R. König. Stuttgart 1967, s. 781.
3. *Folklorismus (Eine Umfrage)*. Zeitschrift für Volkskunde 65, 1969, s. 1-8. - Dále J. Burszta: *Folklorismus in Polen*, s. 9-20, T. Dömötör: *... in Ungarn*, s. 21-28, D. Antonijević: *... in Jugoslavien*, s. 29-39, H. Trümpy: *... in der Schweiz*, s. 40-46, J. Dias: *... in Portugal*, s. 47-55, R. M. Dorson: *"Fakelore"*, s. 56-64.
4. N. Ritig-Beljak: *Uz jednu diskusiju o folklorismu*. Narodna umjetnost 7, 1969-1970, s. 17-25. - H. Bausinger: *"Folklorismus" jako mezinárodní jev*. Národopisné aktuality 7, 1970, s. 217-222. - V. Voigt: *Vom Neofolklorismus in der Kunst*. Acta Ethnographica ASH 19, 1970, s. 401-423. - R. Kriss: *Brauchtum, Folklorismus und Fremdenverkehr im Berchtesgadener Land*. In: *Volkskultur und Geschichte*. Festgabe für Josef Dünninger. Berlin 1970. - M. Boškovič-Stulli: *O folklorizmu*. Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena 45, 1971, s. 165-186. - F. Lipp: *Beitrag zum Folklorismusproblem*. In: *Volkskunde*. Wien 1972. - S. Švehlák: *Folkloristika a folklorizmus*. Slovenský národopis 23, 1975, s. 602-609.
5. První vydání *Slovníku spisovného jazyka českého 1* (Praha 1960) jej stěží mohlo uvádět, protože tehdy ještě nebyl u nás užíván. Stejně tak nemohl být v nezměněném druhém vydání (sv. 1. Praha 1989, s. 508 ve spojení s pojmem folklor apod.), ale očekávali bychom, že bude v připojených dodatcích.
6. *Akademický slovník cizích slov 1*. Praha 1995, s. 236.
7. R. Jeřábek: *Karel Čapek a lidová kultura (Montáž k 50. vř-*

- ročí úmrtí). Národopisné aktuality 25, 1988, s. 229-243.
8. B.Č. (=bratří Čapkové): *Výstava slovenských malířů a uměleckého průmyslu*. Stopa 4.6.1910 (přetištěno in: K. Čapek: *O umění a kultuře 1*. Praha 1984, s. 134).
 9. K. Čapek: *O slovenské literatuře*. Přítomnost 9.1.1935 (přetištěno in: K. Čapek: *O umění a kultuře 3*. Praha 1986, s. 626).
 10. Bratři Čapkové: *Krakonošova zahrada*. Praha 1929, s. 117 (shodně s 1. vyd. z roku 1918).
 11. H. Čapková: *Moji milí bratři*. Praha 1986, s. 277.
 12. D. Vukioštri: *Srpski folklorizam. Novi srpski stil*. Letopis Matice srpske LXXXVII, knjiga 287. Novi Sad 1912, s. 58-67. - Jméno Dragutina Vukioštriho se nepodařilo najít v žádném z dostupných biografických slovníků a není citováno ani v příspěvcích týkajících se území bývalé Jugoslávie, např. Dragoslava Antonijeviče (*Folklorismus in Jugoslawien*. Zeitschrift für Volkskunde 65, 1969, s. 29-39) a Nives Ritigové, c.d.
 13. Na význam ekonomického faktoru kladl důraz už H. Moser (srov. H. Bausinger - U. Jeggler - G. Korff - M. Scharfe: *Grundzüge der Volkskunde*. Darmstadt 1978, s. 234-235), zatímco Bohuslav Beneš (*O folklorismu aneb Hádati se o rozumné*. Brněnský večerník 28.11.1980) vyzvedl především aspekt politický. Podle jeho názoru "je folklorismus

součástí státní kulturní politiky, a proto je v socialistické přítomnosti předmětem státního plánu výzkumu." Usoudil mj., že "dobře mají kolegové z NDR, kteří zavedli označení "péče o folklór" (Folklorepflege), dobře věduce, že pod "folklorismem" se u jejich sousedů skrývají zejména vystoupení "folkloristických skupin," rozuměj demonstrace sudeťáků se znaky a kroji Chebska, Ústecka a Liberecka. Až sem může zajít na první pohled nevinný folklorismus." Tých autor vyhodnotil socialistické období folklorismu, které se plně rozvíjelo "již v letech 1946-1947 v souhlase s přirozeným převládnutím nového třídního pohledu v literatuře, o jehož propagaci měl v naší kultuře velkou zásluhu Zdeněk Nejedlý." A dále: "Folklorismus socialistického typu se vyvíjí za aktivní spolupráce vědeckých, politických a kulturních pracovníků a je součástí stranické a státní kulturní politiky. Jinak je tomu v kapitalistických zemích, kde se folklorismus rozvíjí jako složka individuálního úsilí a zřetelně v něm převažují ekonomické aspekty, které se u nás začínají uplatňovat zhruba od osmdesátých let. Kvalita tradičních jevů a výrobků je v nesocialistických zemích zajišťována převážně osobním zájmem a přístupem příslušného podniku nebo manažera, zatímco u nás je záležitostí státních institucí." (B. Beneš: *Úvod do folkloristiky*. Praha 1989, s. 90 a 97.)

Folklorismus socialistického typu: slovácké kraslice Anežky Gorlové z Boršic. Z obálky Českého lidu 39, 1952, č. 3-4